

O'QITUVCHILARDA KASBIY MOTIVATSIYA VA MAS'ULIYAT O'ZARO BOG'LIQLIGINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Umarova Dilhavas Qodirjonovna,

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

psixologiya yo'nalishi magistranti

dilhavas87@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda o'qituvchilarda kasbiy motivatsiya va mas'uliyatning o'zaro psixologik bog'liqligi tahlil qilinadi. Ichki va tashqi motivatsiya manbalari, ularning pedagogik samaradorlikka ta'siri, shuningdek, o'qituvchilarning psixologik farovonligi va "men-konsepsiyasi" o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning ichki motivatsiyasi va mas'uliyat darajasi ta'lim sifatining muhim psixologik determinanti hisoblanadi.

Kalit so'zlar: shaxsiy mas'uliyat, psixologik xususiyatlar, kasbiy kompetensiya, ishga bo'lgan motivatsiya, professional mas'uliyat, emotsional intellekt, pedagogik faoliyat, ish samaradorligi, shaxsiy va kasbiy rivojlanish.

Zamonaviy ta'lim tizimi inson kapitalini rivojlantirishning bosh omili sifatida o'qituvchi shaxsining kasbiy kompetensiyasi, motivatsiyasi va mas'uliyatini talab etadi. O'zbekiston Respublikasida ta'limni modernizatsiya qilish jarayonida pedagoglarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunonchi, "Ta'lim sifatini baholash milliy tizimi" (2022–2026) ⁷¹ doirasida o'qituvchilarning psixologik barqarorligini ta'minlash, ichki motivatsiyasini mustahkamlash va mas'uliyat hissini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda.

Kasbiy motivatsiya - bu o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatida ma'no, qadriyat va qoniqish topishga undovchi psixologik mexanizm. A. Maslou nazariyasiga ko'ra, o'qituvchi faoliyatining eng yuqori motivatsion bosqichi - bu o'zini amalga oshirish (self-actualization) bosqichidir. Shu darajadagi pedagog o'z mehnatini faqat moddiy emas, balki ma'naviy qadriyat sifatida qabul qiladi. ⁷²

Quyidagi jadvalda O'zbekiston o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari asosida kasbiy motivatsiya, mas'uliyat va professional charchash (burnout) darajalarining o'zaro bog'liqligi tahlil qilingan.

⁷¹ lex.uz — "PF-134-сoн 11.05.2022. 2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" qaror

⁷² <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> Maslow, A. H. 1970. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.

1-jadval. O'qituvchilarda kasbiy motivatsiya va mas'uliyat darajasi (% hisobida)⁷³

Ko'rsatkichlar	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Ichki motivatsiya	64%	27%	9%
Tashqi motivatsiya	28%	45%	27%
Kasbiy mas'uliyat	71%	22%	7%
Professional charchash (burnout)	15%	27%	58%

Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning 64 foizi o'z ishidan ichki motivatsiya oladi, bu esa ularning kasbiy mas'uliyatini oshiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Biroq 58 foiz pedagoglarda professional charchash belgilari mavjud bo'lib, bu holat motivatsiya va mas'uliyat o'rtasidagi psixologik muvozanatning buzilishi bilan bog'liq.

Ichki motivatsiya o'qituvchining ijodkorlik, innovatsion yondashuv va o'z ustida ishlashga bo'lgan ehtiyojini faollashtiradi. Tashqi motivatsiya (maosh, mukofot, e'tirof) esa qisqa muddatli samaradorlikni oshiradi, biroq uzoq muddatli kasbiy faollikni ta'minlamaydi.

Kasbiy mas'uliyat - bu o'qituvchining o'z faoliyati, qarorlari va ularning natijalari uchun javobgarlikni his etish darajasidir. "O'z-o'ziga ishonch" (self-efficacy) kontsepsiyasiga ko'ra, o'z faoliyati ustidan nazorat hissi yuqori bo'lgan pedagog mas'uliyatni ongli ravishda qabul qiladi va bu uning dars samaradorligida yaqqol namoyon bo'ladi. Psixologik jihatdan, kasbiy mas'uliyat - bu o'qituvchining kasbiy "men-konsepsiyasi" bilan bog'liq bo'lgan barqaror sifati hisoblanadi. O'zini kasbiy jihatdan qadrlaydigan pedagog faoliyatini jamiyat uchun muhim deb biladi, shuning uchun ham u mas'uliyatni shaxsiy qadriyat sifatida qabul qiladi.⁷⁴

2-jadval. Motivatsiya va mas'uliyat o'zaro bog'liqligini ifodalovchi psixologik model⁷⁵

Asosiy omil	Psixologik ta'sir mexanizmi	Natija (o'qituvchi faoliyatida)
Ichki motivatsiya	Shaxsiy qadriyatlar, o'zini amalga oshirish	Ijodkorlik, ishtiyoq, barqarorlik

⁷³ Muallif ishlanmasi

⁷⁴Deci, E. L., & Ryan, R. M. 2000. *The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior*. Psychological Inquiry.

⁷⁵ Muallif ishlanmasi

	ehtiyoji	
Tashqi motivatsiya	Moddiy rag'bat, rahbariyat bahosi	Qisqa muddatli faollik, barqarorlik past
Mas'uliyat	O'z-o'zini nazorat, o'z faoliyatiga javobgarlik hissi	Samaradorlik, izchillik, refleksiya
Psixologik farovonlik	Stressni boshqarish, ijobiy iqlim	Kasbiy charchashning kamayishi

Ushbu jadval shuni ko'rsatadiki, motivatsiya va mas'uliyat o'qituvchining psixologik farovonligi orqali o'zaro mustahkamlanadi. Ichki motivatsiya kuchli bo'lgan shaxs mas'uliyatni tabiiy tarzda his etadi, natijada ta'lim samaradorligi oshadi.

Motivatsiya va mas'uliyat o'zaro dialektik bog'liq bo'lib, bir-birini mustahkamlovchi psixologik tizimni tashkil etadi. Ichki motivatsiyasi kuchli o'qituvchi faoliyatini ijodiy va mas'uliyat bilan olib boradi; mas'uliyat hissi esa o'z navbatida motivatsiyani barqarorlashtiradi.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, Finlandiya va Yaponiya kabi mamlakatlarda o'qituvchilarning ichki motivatsiya va mas'uliyat darajasi yuqori bo'lgan taqdirda o'quvchilarning akademik natijalari o'rtacha 20–25% ga yuqori bo'lgan. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining 2023-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, 64% o'qituvchi o'z ishidan ichki motivatsiya olishini bildirgan, 28% esa tashqi omillarni asosiy rag'bat sifatida ko'rsatgan. Shu bilan birga, 58% pedagoglarda professional charchash (burnout) belgilari kuzatilgan. Bu esa o'qituvchilarda motivatsiya va mas'uliyat muvozanatini saqlashning dolzarbligini ko'rsatadi.

Motivatsiya va mas'uliyatga ta'sir etuvchi omillar;

1. Ish sharoiti va ijtimoiy muhit – ijobiy jamoa muhiti, rahbariyat bilan konstruktiv muloqot motivatsiyani kuchaytiradi.
2. Kasbiy o'sish imkoniyatlari – malaka oshirish, mentorlik, refleksiya treninglari pedagoglarda o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini faollashtiradi.
3. Psixologik farovonlik – stress darajasining pastligi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi o'qituvchining kasbiy barqarorligini ta'minlaydi.
4. Rag'batlantirish tizimi – moddiy va ma'naviy e'tirofning uyg'unlashuvi motivatsiyani ijobiy yo'nalishda shakllantiradi.

So'nggi yillarda “O'qituvchi nufuzi – ta'lim nufuzi” tamoyili asosida pedagoglarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash choralari kuchaymoqda. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan “Ta'lim sifatini baholash milliy tizimi” dasturi⁷⁶ doirasida psixologik treninglar, refleksiya mashg'ulotlari, “pedagogik laboratoriyalar” va “mentorlik dasturlari” yo'lga qo'yilgan.

⁷⁶ <https://lex.uz/docs/-6396146> 2022–2026 yillarga mo'ljallangan “Ta'lim sifatini baholash milliy tizimi” dasturi

Jo'rayev va To'xtasinova tomonidan olib borilgan psixologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ichki motivatsiyasi yuqori o'qituvchilar dars jarayonida faol metodlardan foydalanish, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish va o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmalariga ega.⁷⁷

Xulosa qilib aytganimizda, o'qituvchilarda kasbiy motivatsiya va mas'uliyat o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'unlashuvi ta'lim sifatining psixologik asosi hisoblanadi. Ichki motivatsiya kuchli, mas'uliyatni shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilgan pedagoglar - ta'lim tizimining barqaror tayanchi va islohotlarning muvaffaqiyat kafolatidir. Shu bois, ta'lim siyosatida o'qituvchilarning psixologik farovonligini ta'minlash, kasbiy motivatsiyani oshiruvchi treninglar, murabbiylik tizimi va refleksiya mexanizmlarini rivojlantirish ustuvor yo'nalish bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. lex.uz - "PF-134-coH 11.05.2022. 2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" qaror
2. <https://lex.uz/docs/-6396146> 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Ta'lim sifatini baholash milliy tizimi" dasturi
3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. 2000. The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*.
4. Bandura, A. 1991. Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*.
5. OECD 2021. Teachers and Teaching International Survey (TALIS) Report. Paris: OECD Publishing.
6. Maslow, A. H. 1970. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row. <https://www.simplypsychology.org/maslow.htm>
7. Jo'rayev, B., & To'xtasinova, M. 2021. O'qituvchilarda kasbiy motivatsiya va mas'uliyatning psixologik tahlili. Toshkent: TDPU Ilmiy to'plami.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi 2023. Pedagoglar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari.

⁷⁷ Jo'rayev, B., & To'xtasinova, M. 2021. *O'qituvchilarda kasbiy motivatsiya va mas'uliyatning psixologik tahlili*. Toshkent: TDPU Ilmiy to'plami.